

novi Ljubljani in tam v daljavi hiti vlak skoz noč... Sédimo k mizi pred to hišo, polno spominov nanj, velikega pisatelja revolucionarja. Budil je in prebudil »življenje v nižavah, ki so spale«, in »klesal granitni temelj novi zgradbi naše kulture«, ki zdaj ni več krizantema siromakova, temveč bogastvo bogatega. V mislih naj nam šepeče *njegov drug Oton* iz svojih zadnjih dni.

Nemara kje drag zakopan spomin
bilo bi treba dvigniti iz brezna,
prenesti ga v bodočnost iz davnin.
In bilo bi kot tolikrat nekoč,

ko z Ivanom na Rožniku vso noč
sedela sva, da so nazadnje ptiči
v pomenek nama vpleli se pojoč.

(Na poti k poetu)

Jože Toporišič

ŠE O NAGLASU NEDOLOČNIH GLAGOLSKIH OBLIK

I. Deležnik sedanjega časa je vedno naglašen na obrazilu -oč ali -eč. Takšno naglaševanje se je nasploh uveljavilo šele po 16. stoletju in ga priznavajo vsi slovenski priročniki, ki obravnavajo glagolski naglas. Pri tej obliki je nedoločena le kvantiteta naglašanih samoglasnikov. Ako odpremo Slovensko slovnico iz 1956, opazimo, da ima obrazilo -oč dolg naglas, -eč pa kratkega; samoglasnik prvega obrazila se izgovarja ozko, drugega pa široko: pletóč — viséč. Marsikdo se bo takšnemu predpisu začudil, saj pozna enakšen izgovor omenjenih obrazil: bodisi dolg in ozek, bodisi kratek in širok. Ta ali oni pa ju morda izgovarja sedaj dolgo in ozko, sedaj kratko in široko.

Tako nastane vprašanje, kakšen naj bo izgovor tega deležnika v (vse-slovenskem) knjižnem jeziku. Koliko nam pri odgovoru na tako vprašanje lahko pomagajo historična gramatika, naši slovničarji, knjižna tradicija in — ne nazadnje — stanje v slovenskih narečjih?

Oblike na -oč in -eč so za prvi sklon ednine mlajše, čeprav so — s končniškim -i — že v Brižinskih spomenikih. Starejše obrazilo, -y ali nosni -e, je bilo pod vplivom drugih sklonov izenačeno s 4. sklonom ednine; ta pa je imel pri oksitoničnih glagolih na zadevnem obrazilu novoakutirano intonacijo. Kot je znano, je refleks novega dolgega akuta na zadnjem zlogu v knjižni slovenščini dolga rastoča intonacija ob ozki kvaliteti naglašene vokala: pletóč, viséč.

Potrditve takšnih refleksov lahko najdemo v vseh uglednejših slovenskih slovnica in priročnikih vse do najnovejšega časa: Kopitar (Grammatik 1809) 329 delajózh, vrózh, vuzhéhzh; Dainko (Lehrbuch 1824) 196 rekóč, 235 vyčéč; Metelko (Lehrgebäude 1825) 213 jedóč, 215 tajéč, šuméc; Janežič, Slovenska slovnica 1900 (8. izd.) 87 pišóč, hvaléc; Breznik, Slovenska slovnica 1924 (3. izd.) 117 pletóč, 124 spéč; Nahtigal, Slovenski jeziki 1952 (2. izd.) 234 nesóč, misléč; Ramovš, Morfologija (1952) 146 vróč, trpéc.

Našteti slovničarji in jezikoslovci so iz najrazličnejših delov Slovenije in je v njihovem naglaševanju mogoče videti tudi naglas narečij, iz katerih so izhajali. Pisec teh vrstic izhaja iz južnega vzhodnoštajerskega narečja, za katero ne velja trditev sedanje slovnice, da se deležnik sedanjega časa med ljudstvom prav malo rabi, in v katerem živi deležnik tako rekoč nepretrgano

življenje iz pradavnine, in je prav tako vedno slišal le refleksa za dolgo in ozko naglašena (ó) in (é).

Od kod tedaj naglas visèc in kako ga razložiti?

Kolikor vem, ga je začel prvi uveljavljati Rupel v Slovenskem pravorečju (1946). Rupel tu deležnika na -oč sploh ne upošteva, deležniku na -eč pa neutrudno zapisuje kratek naglas. Zakaj? Skoraj gotovo je, da ga je tako slišal govoriti. V Ljubljani na primer prav lahko slišiš tak izgovor, a tudi na Gorenjskem in morda še kje drugje ni nemogoč. Toda vse naše dokazovanje nam zgovorno priča, da mora biti tak izgovor le narečen in da ga zato ni mogoče predpisati kot edino pravilnega. Napačno naglaševanje deležnika na -eč je nastalo, ker je deležniška oblika lahko pravi deležnik ali pa tudi pridevnik. Ramovš jima je v Morfologiji določil za moški spol ednine različen naglas: deležniku dolgega (vróč, trpéc), pridevniku kratkega (vròč, trpèc). Ni mi znano, ali je takšna delitev v kateremkoli slovenskem narečju dosledno izvedena — slovenski slovničarji je ne poznajo — gotovo pa je, da Ruplova rešitev, ki jo sprejema SP pa tudi slovnica, ni najboljša. Nastala je verjetno iz pedagoških, ali bolje rečeno, prakticističnih spekulacij, češ kako naj preprosto pisalec razlikuje deležnik od deležniškega pridevnika. Toda ali se je v takem primeru res treba odločiti za neskladno beróč — visèc? Ali ni tudi iz praktičnih razlogov bolje beróč, viséč? Takšno naglaševanje ni le v skladu z našimi argumenti, temveč je hkrati tudi sistemsko, povrh pa še praktično in lažje. Ker knjižni naglas ni stihijski, si ga pri takšni glagolski obliki glede na vse navedeno tem lažje določimo tako, da nam bo delal čimmanj preglavic.

Pa bo rekel ta ali oni, da naši pesniki deležnik na -eč rimajo z besedami, ki se končujejo na širok kratek -èč, na primer věč, mèč, prèč.

Tudi sam sem si zastavil vprašanje, zakaj je tako. Pregledal sem prvo knjigo zbranih del Levstika, Stritarja, Gregorčiča, Ketteja, Murna, Kosovela pa še Slodnjakovega Prešerna. Kadar ti pesniki uporabljajo deležnik na -eč, ga rimajo, ako ne s prav takim deležnikom, skoraj brez izjeme z omenjenimi besedami. A tudi ta resnica v resnici ne podpira izgovora visèc itd. Župančič na primer rima *blodeč s svèč* (ZD I, 258), pri Aškercu je *boleč — meč* lahko tudi *boleč — méč*. Slovenski pesniki rimajo deležnike na -eč z besedami, ki imajo kratek širok vokal mogoče tudi zato, ker ni dovolj možnosti za čisto rimo. Da njihova rima ni »ribniška«, je znano. Kako negotovo je sklicevanje na rime, nam potrjuje rimanje na deležnik z obrazilom -óč. Poglejmo: Levstik (ZD I, 36) vroč (heiss) — vroč (ki vre); Kette (ZD I, 41) pròč — ukajoč; Murn (ZD I, 58) nóč — pròč — vròč; Župančič (ZD I, 180) nóč — vroč (heiss).

Pesniki nam torej pri določitvi deležnikovega naglasa ne morejo preveč pomagati, pa nam tudi ne onemogočajo boljše rešitve, to je naglaševanja pletóč, viséč.

Deležniški pridevniki, ki so zvezo z glagoli izgubili, naj imajo posamezno določen naglas: večinoma bo kratek (vròč, rdèč), izjemoma pa tudi dolg (bodóč). To velja tudi za osamljene prislovne izraze (vsèč).

II. Ko sem v lanskem letniku pisal o glagolskih naglasnih tipih, sem glede *glagolnika* dejal, da se v glavnem ravna po naglasu trpnega deležnika. Primeri za to so: pletèn — pletènje, (s)trésen — trésenje, žágan — žáganje, kován — kovánje, zaničeván — zaničevánje, písan — písanje itd. Tej okvirni trditvi je treba dodati nekaj pojasnil in dopolnil.

Nastaja namreč vprašanje, kako je pri glagolih, ki trpnega deležnika nimajo. Ali: Kako je z glagolniki, ki so, kot se izraža nova slovenska slovnica,

napravljeni iz navideznega trpnega deležnika? Takšni glagolniki so na primer sedenje, sedanje, norenje, merjenje, bezljanje, zdravljenje, žarenje, bivanje, vzdihovanje... Ni mogoče dvomiti, da je naglas pri takšnih glagolnikih tam, kot je v nedoločniku: sedéti — sedénje, mériti — mérjenje, žaréti — žarénje. Glede kvalitete naglašnega samoglasnika je treba reči: pri obrazilu -enje se je posplošila široka: žarénje, življénje, pleténje. Morda je tako res najpreprosteje, čeprav je še Pleteršnik naglaševal tako, kot se govori na Štajerskem, to je žarénje, čemur se je Škrabec upiral.

In kdaj se naglas trpnega deležnika in glagolnika ne strinjata? Zmeraj takrat, kadar morejo glagoli v nedoločniku imeti dvoje naglasov. Načelno bi moralo biti to vselej, ko je bila v praslov. naglašena nedoločnikova pripona enozložna, v osnovi pa je bil dolg vokalizem (Breznikov tip b¹). Torej zavijáti, písáti in zavijánje, písánje. Narečja, ki poznajo le písati, poznajo glagolnik písanje, tisti, ki govorijo písáti, pa písánje. — Že sedanji SP se deloma drži tega naglasnega načela, toda ker je nedosleden pri dopuščanju nedoločnikovih naglasnih dvojic, je nedosleden tudi pri naglaševanju glagolnikovih dvojic. Naglasov písanje — písánje ni treba uporabljati v razlikovalne namene (písanje naj bi pomenilo dejanje, písánje pa rezultat dejanja), ker takšnega razlikovanja nič ne pogašamo pri glagolnikih, ki imajo samo en pravičen naglas, in ti so v večini.

K dvojemu naglaševanju glagolnika smo nagnjeni tudi pri glagolih VI. vrste: kmétovanje — kmetovánje. Tu seveda ne gre za razdor med naglasom trpnega deležnika ali nedoločnika in glagolnika, temveč za splošno težnjo tega razreda, da si ustali naglas na izrazitem dvodelnem obrazilu: kmétovati, kmétujem itd. nasploh prehaja v kmetováti, kmetújem, pa imamo zato tudi glagolnik kmetovánje bolj pogosto ko kmétovanje. Tej naglasni težnji se ne kaže upirati, kakor sem ter tja poskušajo.

Vsa pravila potrjujejo izjeme. Tako je tudi z glagolnikovim naglasom. Glagol misliti ima sicer trpni deležnik míšljen, glagolnik se pa kljub temu glasi míšljénje. Ta glagolnik sam ni ljudski, pa ni nič čudno, da tudi njegov naglas ni pravičen.

Urednikova pripomba. Piščevo izvajanje sloni na zgodovinski osnovi in ga bo moral SP upoštevati. Vendar je stvar bolj zapletena, kot jo je avtor prikazal; narečja so jo obravnavala dokaj različno, knjižni jezik pa včasih celo stihijsko. Historično gledano, je edino pravilni poudarek sedanjškega deležnika -óč -éč, vendar se deležniki rabijo tudi pridevno, zato so radi prišli pod vpliv pridevniškega poudarnega tipa stár — stára. To stopnjo razvoja kažejo naslednji vzporedni zgledi: mislěč, da ga nihče ne vidi — mislěč človek; slověč daleč naokoli — slověč učenjak; lev se je bližal, strašno rjověč — rjověč lev; oviral ga je osat, boděč ga z ostrim trnjem — boděč trn; ljuběč sina čez vse, ga je razvajal — ljuběč oče; gorěč v silni strasti — gorěč privrženec; iztegnil je roko, milo prosěč — prosěč pogled; deróč po melini, voda odnaša mivko — deróč hudournik. Če je prislovna raba odmrla, se ustali pridevniški poudarek: mogóč, rděč. Včasih podaja akcent pomenskega tančino: tako vróč ure in ure, je voda naglo izparevala; vróč liker (ki vre) — vróč dan (pa so tudi narečja, ki pravijo vróč dan). V nekaterih primerih ima celo prislovna raba kračino, vsaj v knjižnem jeziku: viděč tako nesrečo, hotěč zvaliti krivdo na druge, poděč pred sabo dečad.

Deležniki na -éč so vsekakor bolj podvrženi krajšanju in to je nagnilo Rupla, da je posplošil -ěč; za tak poudarek se je odločil tudi Ramovš. Breznik pa je omahoval. Vtem ko je v prvi izdaji slovnice pisal pletóč, gredóč, pekóč, blodeč, je v četrti pustil brez naglasa pletóč, mislěč, želeč, podaril je samo deležnik spěč. Spričo vsega tega se pridružujem piščevemu predlogu, naj bi SP ustanovil izgovor -óč -éč, toda samo za prislovno rabo (in še to z nekaj izjemami, ki so že zmagale v knjižnem jeziku), za pridevno rabo pa bi pustili svobodo.

A. B.